

Баличева Л. В. аспірантка
кафедри соціально – економічних
дисциплін Харківської державної
академії дизайну і мистецтв.

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ПРОТИПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ (1818 – 1917 РР.) В ІСТОРИОГРАФІЇ.

Загальновідомо, що кожне покоління переглядає свою історію спочатку, враховуючи нові наукові тенденції, зміни світогляду, набуваючи соціального досвіду і знань. Проблема створення та розвитку протипожежної безпеки досліджується в різних напрямках. Її вивчають економісти, юристи, історики, соціологи, екологи та представники технічних наук. По даній темі опубліковано багато різноманітної літератури. Всі ці роботи можна поділити умовно на п'ять груп: історичну, соціально – економічну, юридичну, публіцистичну та художню, які потребують всебічного аналізу.

Історію пожежної справи в Україні поки що не створено. На сьогодні немає узагальнюючої, фундаментальної наукової праці, яка б присвячувалась створенню та діяльності пожежної безпеки. Не сформувався в наслідок цих причин і понятійний апарат.

В державних стандартах та наукових працях вітчизняних і закордонних фахівців по різному трактуються ті чи інші початкові поняття, що зрозуміло, враховуючи стан розробки дослідницької проблеми, потребує подальшого ретельного вивчення, узагальнення та аналізу.

Як відомо, на початку XIX століття починають утворюватись професійні пожежні команди. Вони підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ. Тому історіографічний огляд проблеми доцільно розпочати з узагальнюючих робіт з історії МВС. Однією з перших таких праць можна вважати монографію доктора права і філософії М. Варадінова[1]. В ній детально розкривається діяльність Міністерства внутрішніх справ з 1802 по 1862 роки. Разом з тим, узагальнюючих висновків автор не робить. Практично автор не торкається і пожежної

справи, за винятком невеликого розділу, в якому висвітлюється діяльність страхових товариств.

До 100-ліття названого міністерства була видана робота С. А. Андріанова[2]. В ній детально аналізується його діяльність в будівництві, розвитку продовольчої та медичної справ. Для дослідження протипожежної безпеки в дореволюційні роки важливими є розділи, які аналізують стан та розвиток будівництва імперської Росії.

З праць, які видавалися останнім часом необхідно відзначити збірку статей «Полиция и милиция России: страницы истории» та стислий історичний нарис «Органы и войска МВД России»[3, 4]. Найбільш цікавою для нас є друга робота. В ній два розділи присвячені розвитку протипожежної справи. Автор В. І. Титков послідовно висвітлює розвиток вітчизняної пожежної безпеки протягом декількох століть. Зрозуміло, що обсяг розділів невеликий, тому деякі аспекти проблеми створення та розвитку пожежних команд аналізуються дослідником частково. Однак, основне коло питань стосовно пожежної справи охоплено.

Однією з перших історичних праць, яка була присвячена розвитку пожежної служби в царській Росії, в тому числі і на українських територіях, стала книга А. П. Чехова (брата видатного письменника)[5]. В його монографії проаналізовані різні аспекти розвитку пожежної справи.

У 1909 р. з'явилась наукова праця відомого громадського діяча Російської імперії того часу В. М. Пуришкевича «Национальное бедствие России»[6]. Вона дає досить розгорнуте уявлення про пожежі в сільській місцевості, їх кількість та масштаби і, як наслідок, низку заходів по запобіганню цього лиха. В названій роботі найбільш повно проаналізована законодавча база з питань протипожежної безпеки в Російській імперії з XVI по XIX століття. В. М. Пуришкевич змістовно та цікаво проаналізував та висвітлив основні заходи по створенню системи протипожежної безпеки на селі. Без сумніву ця монографія є, на наш погляд, найкращим дослідженням пожежної справи XIX століття. Вона вміщує історію, статистику пожеж та огляд загальних державних, земських і добровільних заходів боротьби з пожежами.

До 300-ліття династії Романових вийшла книга «Пожарное дело в царствовании дома Романовых»[7]. Її підготував член Спілки Імператорського Російського Пожежного Товариства Д. М. Бородин. В ній висвітлюються різні аспекти розвитку вітчизняної пожежної історії.

Початок ХХ століття став періодом зростання уваги до пожежної справи. Це було пов'язано з великими пожежами на окремих територіях Російської імперії. З метою збільшення уваги суспільства до пожежної безпеки в Петербурзі у 1912 р. відбувся VI Міжнародний конгрес пожежних. В ньому приймало участь багато фахівців-пожежних, як дослідників так і практиків. Цінним було те, що на цьому форумі аналізувався та порівнювався розвиток пожежної справи Росії та європейських державах. Це сприяло подальшому удосконаленню законодавчої бази, пожежної техніки, змінам в структурній організації пожежних команд. Матеріали VI Міжнародного конгресу пожежних були опубліковані в 1913-1915 рр[8]. В них аналізувалося велике коло питань: пожежне законодавство, діяльність Державної Думи у справах боротьби з пожежами та розвитком пожежного обладнання, система страхування від цього лиха, причини виникнення лісових пожеж, тощо. Окремі проблеми, які розглядалися на конгресі, не втратили своєї актуальності і зараз.

Для нашого дослідження особливу цінність складають наукові праці українських науковців минулого століття та сучасності, які розкривають питання протипожежної безпеки в українських губерніях, враховують особливості їх розвитку. Зокрема, це стосується монографії Д. І. Багалія та Д. П. Міллера «История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905)»[9]. В ній автори докладно аналізують причини величезних пожеж та їх наслідки для Харкова, створення та діяльність пожежних команд міста, появу системи страхування від пожеж, матеріальні витрати на пожежне обладнання, тощо.

Великий інтерес для дослідження пожежної охорони Одеської губернії має монографія І.П. Пойманова «Ушедшая Одесса»[10]. Ця книга вміщує описи пожеж в місті, окремі факти та приклади розвитку пожежної техніки, її удоско-

налення та використання. Особливу увагу автор приділяє пожежам та протипожежним заходам в Одеському міському театрі.

Важливим джерелом у вивченні розвитку пожежної справи є матеріали відділу статистики губернських земств та щорічні звіти губернаторів та бранмайорів, а також різні видання міських Дум та історико – статистичні описи єпархій, які видавалися в дев'яти губерніях України. Наприклад, збірки Київського, Чернігівського, Катеринославського Губернського Земства, Харківської, Подільської Думи та інші.

З монографій, опублікованих в радянський період, можна виділити найбільш фундаментальну працю групи авторів С. Г. Голубєва, Ф.Б. Зильберштейна, П.С. Савельєва «Пожарное дело в СССР»[11]. В ній досить докладно аналізується стан та історія пожежної справи в дореволюційний та радянський періоди. Цікавими є сюжети, присвячені історії розвитку пожежної техніки та організації пожежної охорони, добровільних товариств, страхування від пожеж.

Велику допомогу у справі протипожежної безпеки здійснювали добровільні пожежні товариства (ДПТ). Вони починають створюватися з 1861 р. в губерніях як один з видів громадської взаємодопомоги в боротьбі з пожежами. Найбільш вагомим дослідженням з цієї досить цікавої і важливої проблеми можна вважати наукову роботу А. К. Макєєва[12]. В ній аналізується історія виникнення ДПТ в країні та їх діяльність на протязі більш ніж 100 років. Книга має історичний розділ, в якому вперше публікуються цікаві данні. Автор спирається на минуле, проводить всебічний аналіз діяльності добровільних товариств та використовує накопичений досвід для покращення роботи сучасних ДПТ.

Теоретичні аспекти та практичні рекомендації з питань організації роботи ДПТ охоплюють всі сторони їх діяльності, такі як: членство, структура, правові основи, економіку, джерела формування фінансової бази, планування протипожежних робіт, проведення масових пропагандистських заходів.

Автор висловлює важливу думку, що в умовах неможливості подальшого збільшення чисельності професійної пожежної охорони виникає необхідність більш широкого притягнення робітників-добровольців до заходів, які спрямова-

ні на пропаганду, профілактику та боротьбу з пожежами. Цей узагальнюючий висновок автор підтримує математичними розрахунками, ґрунтовними рекомендаціями та пропозиціями, щодо вдосконалення економічних показників, організаційно-штатної структури добровільних товариств та комплексного методу проведення протипожежних робіт на об'єктах народного господарства.

У 1997 р. вийшло друге видання книги П. С. Савельєва «Пожарные добровольцы России»[13]. В ній в популярній формі розповідається про створення та розвиток цього громадського руху. П. С. Савельєв – ветеран, один з відомих фахівців пожежної справи. Він тривалий час очолював службу державного пожежного нагляду СРСР і, протягом всього життя, вивчав історію добровільного пожежного руху.

Витоки добровільних товариств, підкреслює цей автор, були закладені ще на початку ХІХ століття. Згодом, коли цей рух став більш масовий, утворюється Імперське Російське пожежне товариство, яке керувало вільними командами та пожежними дружинами. Автор аналізує діяльність Російського товариства, переконливо доводить, що ця установа не впливала на діяльність місцевих добровільних команд, надаючи їм повну самостійність. На жаль, саме Імперське Російське пожежне товариство, охороняючи більшість міст та селищ від вогню, не отримувало за свою роботу жодної копійки від держави.

Разом з тим, автор привертає увагу до труднощів та проблем, щодо створення та діяльності ДПТ. Пожежне добровільництво не розвивалося постійно, а спалахами, які були пов'язані з хвилями великих пожеж, однак, на жаль, автор фактично не розглядає ці негативні аспекти діяльності добровільних товариств.

Різноманітна література з інших галузей знання не має прямого відношення до нашого дослідження, але в ній в певній мірі висвітлюються окремі аспекти розвитку пожежної справи та надається велика кількість додаткової інформації.

Важливу роль у розумінні специфіки та з'ясуванні закономірностей виникнення пожеж в залежності від кліматичних умов і географічного середовища мають праці А. К. Мікєєва та А. В. Дулова[14, 15].

В монографії А. В. Дулова розглядаються зв'язки між суспільством та природою в процесі виробництва, аналізується вплив деяких елементів природного середовища на розташування населених пунктів Російської імперії. Особлива увага приділяється проблемі впливу людини на природу, на зміни географічного ландшафту. Цікавими є сюжети, де автор розкриває особливості ментальності слов'янського народу, самотності розвитку Російської держави, що дає можливість виділити деякі закономірності та особливості пожеж.

Однією з перших спеціальних наукових праць, присвячених дослідженням в галузі пожежегасіння, є праця П. Шумлянського «Дополнение к сочинению о способах против пожаров»[16]. В ній аналізується механізм горіння та пропонується новий спосіб придушення вогню штучним димом. Автор один з перших стверджує, що зменшення притоку свіжого повітря до вогнища завдяки використанню великої концентрації диму призводить до нестачі кисню у зоні горіння та поступового припинення вогнища.

Першою працею, в якій досліджується теорія горіння в умовах пожежі та його придушення, можна назвати книгу інженера – технолога М. Колесник-Кулевича[17]. Автор обґрунтовує вогнегасну дію води, водяного пару, розчинів різних солей, неспалахуючих газів, сипучих земляних речовин та полотен, рекомендує використовувати вуглекислоту та їй подібні рідини для гасіння, а також, для змочування горючих матеріалів.

В 1907 році в Петербурзі була видана праця «Пожарная тактика» (правила тушення пожаров в вопросах и ответах) Е. Е. Лунда та П. О. Федорова[18]. Ця робота написана науково-популярною мовою, спиралася на досвід гасіння пожежі в Міському театрі м. Одеси у 1873 році. Вперше, завдяки розподілу пожежі на окремі бойові ділянки вдалося відстояти дерев'яні будівлі навколо театру. Авторами вперше вводиться термін «пожежна тактика», який і зараз використовуються в пожежно – технічній термінології.

В монографії М. П. Требезова «Пожарная тактика»[19], яка була видана у 1913 році, крім організації та гасіння пожеж, аналізуються їх причини, даються короткі поради про заходи застереження від пожеж. Вперше була зроблена

спроба класифікації пожеж за ступенем розповсюдження вогню на зовнішніх та внутрішніх поверхнях будівель, по різних їх видах, за характером пожежі та інше, наводиться велика кількість прикладів таких пожеж. Автор вперше вводить термін «локалізація пожежі».

Важливу інформацію про винаходи для поліпшення протипожежної безпеки, можна знайти в Записках Руського Імперського технічного товариства № 5, виданого в Петербурзі у 1905 році. В них опубліковані розробки викладача фізики Бакинської гімназії, інженера – технолога О. Г. Лорана, який створив перший пінний вогнегасник.

Окремі практичні аспекти пожежної справи висвітлені в наукових трудах фахівців-пожежних Т.М. Турчинова, Б. Токарського, О.А. Пресса, В. Григорьєва та А.Кутузова[20-24].

Подальше висвітлення історії пожежної справи та осмислення попереднього досвіду у радянські часи було пов'язане з монографією М.Г.Шувалова «Основы пожарного дела», який аналізує досвід минулого з підготовки пожежних та організаційні принципи протипожежної безпеки[25]. Автор на великій кількості фактичного матеріалу систематизує передовий досвід, аналізує недоліки та пропонує деякі організаційні та правові заходи з подальшого укріплення пожежної безпеки СРСР.

Поштовхом до подальшого вивчення історії пожежної справи стали події квітня 1986 року, пов'язані з ліквідацією на ЧАЕС. Роботи цього періоду розкривають наукове бачення пожежної статистики як однієї з галузей науки. Ці наукові праці сприяли професійному розумінню проблем пожежної справи. Йдеться, насамперед про монографію А.К. Макєєва «Добровольная пожарная охрана»[26].

В останні роки дослідники різних регіонів вивчають та узагальнюють архівні матеріали. Проблема протипожежної безпеки знову викликає жвавий інтерес серед вчених-істориків. З'явилися наукові розробки науковців Луганську, Кіровоградщини, Львівщини, Запоріжжя та Харкова[27-31].

З цього короткого історіографічного огляду зрозуміло, що історичних досліджень цієї проблемі недостатньо, а узагальнюючих монографій стосовно розвитку пожежної справи в українських губерніях Російської імперії поки що зовсім немає.

Таким чином, проблема створення та розвитку пожежної справи знайшла фрагментарне відображення в історичній літературі, або висвітлювалась у контексті інших проблем, в узагальнюючих працях, присвячених діяльності правоохоронних органів. Вони обмежуються різними територіальними та хронологічними межами. В них в основному розглядається розвиток пожежної справи в Російській імперії. Зрозуміло, що їх можна використовувати при розробці проблеми створення та еволюції протипожежної безпеки в Україні у XIX столітті, оскільки переважна частина її території входила до складу Російської держави. Разом з тим, подальше дослідження названої теми потребує аналізу та узагальнення місцевого історичного матеріалу.

Наприкінці XX століття у зв'язку з великими втратами від пожеж, ця тема знов почала цікавити дослідників. Розширення документальної бази та публікацій дозволяє вивчати проблему комплексно.

Література:

1. Варадинов Н. История Министерства внутренних дел: В 3-х ч. – СПб; 1858-1863.
2. Андрианов С. А. Министерство внутренних дел: Исторический очерк (1802-1901). – СПб., 1902.
3. Полиция и милиция России: Страницы истории. – М., 1995.
4. Органы и войска МВД России: Краткий исторический очерк/В. Ф. Некрасов, А. В. Борисов, М. Г. Детков и др. – М., 1996.
5. Чехов А. П. Исторический очерк пожарного дела в России. – СПб., 1892.
6. Пуришкевич В. М. Национальное бедствие России. – СПб., 1909.
7. Бородин Д. Н. Пожарное дело в царствование дома Романовых (1613-1913). – СПб., 1913.
8. Труды VI Международного конгресса пожарных, 20-24 мая 1912. – СПб., 1913-1915.
9. Багалея Д. И, Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905). В 2-х т. – Харьков, 1993.
10. Пойманов И.П. Ушедшая Одесса.-

Одесса, 1984. 11. Голубев С. Г., Зильберштейн Ф.Б. Савельев П.С. Пожарное дело в СССР. – М., 1968. 12. Микеев А. К. Добровольная пожарная охрана – М., 1987. 13. Савельев П. С. Пожарные добровольцы России/Всероссийское пожарное общество, Центр. совет. – Алев, 1997. 14. Микеев А. К. Пожар. Социальные, экономические и экологические проблемы. – М., 1994. 15. Дулов А. В. Географическая среда и история России (конец XV-середина XIX). – М., 1983. 16. Шумлянский П. Дополнение к сочинению о способах против пожара. – М., 1819. 16. Колесник-Кулевич М. О противопожарных средствах. – М., 1888. 17. Лунд Э. Э., Федоров П. А. Пожарная тактика (правила тушения пожаров в вопросах и ответах). – СПб., 1907. 18. Требезов Н. П. Пожарная тактика. – СПб., 1912. 19. Турчинов Т.М. Устройство и содержание фабрик и заводов в связи с мерами к достижению пожарной безопасности//Записки Имперского Российского технического общества.-СПб., 1894.-Вып. 3. 20. Токарский Б. Электрическая пожарная сигнализация с автоматической передачей сигнала о пожаре системы Акционерного Общества МІХ и QENEST'а.-СПб., 1904. 21. Пресс А.А. Общедоступное руководство для борьбы с огнем.-СПб., 1893. 22. Григорьев В. Практическое руководство пожарного дела.-СПб., 1894. 23. Кутузов А. Учреждение, оборудование добровольных пожарных обществ и дружин.-СПб., 1914. 24. Шувалов М.Г. Основы пожарного дела.-М.: Стройиздат, 1979. 25. Микеев А.К. Добровольная пожарная охрана.-М., Стройиздат, 1987. 26. Смирнов Г.В. Историческая хроника пожарной охраны Луганска.-Луганск,1996. 27. Полтанов О.І. та ін. Історія пожежної охорони Кіровоградщини (1841-1997рр.)-Днепропетровськ, 1998. 28. Попович С. Пожежна охорона Львівщини (1772-1939рр.)-Львів, 1999. 29. Нехаев В.С., Серцов М.А. Огнеборцы Запорожья: очерки истории.-Запорожье, 1997. 30. Глебова И.Н. Испытание огнем. Очерки истории Харьковской пожарной охраны.-Харьков, 1991.